

Gondolatok Esterházy János születésének 120. évfordulója kapcsán

Esterházy János leánya, Alice asszony jóvoltából nemrég került kezembe a második világháború idején az önálló Szlovákiában, Dallos István szerkesztése által megjelentetett *Magyar Album* című irodalmi antológia 1942-ben kiadott VI. száma. A *Magyar Album*, amely hiánypótló szándéka szerint egyszerre kívánta „betölteni a folyóirat és a könyv szerepét”, a szlovenszkói magyar írók és más alkotó értelmiségiek írásainak kívánt megjelenési helyet és alkalmat biztosítani. Nem titkoltan az is szándéka volt, hogy az album „izmosodó” olvasótáborán keresztül a Tisó-féle Szlovákiában élő maréknyi magyar kisebbség összetartozását és öntudatát erősítve az „összmagyar irodalmi értékeket” is gyarapítsa. Amint ez korábban is gyakran előfordult, ehhez a számhoz is Esterházy János, az akkori szlovákiai alkotóközösség szinte egyetlen mentora és szponzora írt meleg hangú és bátorító ajánló sorokat: „A Magyar Album is igazolja az itteni irodalmi élet hatékonyságát, mert nincs hiány az irodalom bevált művelőiben és önzetlen barátaiban. Éppoly fontos az is, hogy a megnyilatkozások színvonala helyes irányban fejlődik. Bízom abban, hogy az olvasótábor örvendetes megizmosodása serkentőleg fog hatni a toll itteni mestereire és a szlovákiai magyar lélek méltó módon fog hozzájárulni az egyetemes magyar irodalom értékeinek gyarapításához.”

Az adott korszakban nem volt ritka alkalom, hogy Esterházy magára vállalta egy-egy hasonló jellegű antológia vagy egyéb szépirodalmi kiadvány patronáló támogatását. Tudvalévő, hogy már az ezt megelőző, két világháború közötti időben is jeles részt vállalt a csehszlovákiai magyar szellemi élet támogatásából. Mi több, Esterházy megjelenése a csehszlovákiai magyarság szellemi csillagterképén nem politikusként, hanem a magyar írásbeliség, a magyar szellemi élet mecénásaként, támogatójaként történt. A *Magyar Minerva* 1931-ben megjelenő 8. számában *A magyar nemzet történelme* címszó alatt olyan pályázati felhívást tett közzé egy történelmi munka megírására, amely „tárgyilagosan rávilágít a magyar faj sajátos erényeire, de hibáira is”. A győztes pályamű, a Páll Miklós által írt „Kis magyar történelem” című munka azonban csak 1941-ben jelenhetett meg, ugyancsak Esterházy János támogatásával és előszavával.

A *Magyar Minerva* által közölt felhívás után egy évre Esterházyt már az Országos Keresztényszocialista Párt vezetőjeként látjuk viszont, amint az ótátrafüredi országos gyűlésen programbeszédet hirdet. Bár politikusi pályáját ettől kezdve egyedülállóan következetes hűséggel járta végig, sosem feledkezett meg az irodalmi mecenatúra pótolhatatlan feladatköréről, s ennél fogva jelentős szerepet töltött be a (cseh)szlovákiai magyar irodalmi élet fejlődésében. Érdeklődéssel és figyelemmel kísérte a kisebbségi irodalmi, szellemi élet fejlődését, ha tehetete, részt vett annak rendezvényein, hozzászólt vitáihoz, képviselte érdekeit a prágai parlamentben, s a politikai jogérvényesítési küzdelem mellett a magyar kisebbség szellemi kulturális fejlődését szabta a megmaradás legfontosabb feltételéül. „A Teremtő ránk bízta az életet, hogy benne alkotótársaivá legyünk. Alkotás csak a jó, az eszményi irányban lehetséges” – vallotta egyik programbeszédében a szellemi, irodalmi tevékenységről.

Esterházy irodalomszervezői, mecénási szerepe, melynek teljes körű feldolgozása bizony megérdemelne akár egy egyetemi szakdolgozatot is, a Tiso-féle Szlovákiában bontakozott ki a leghatékonyabban. Ekkor (1942-ben) sikerült Esterházy-nak elérnie, hogy a szlovákiai magyar irodalmi szerzők és alkotók művei, első alkalommal, külön sátorban lehessenek jelen a Vörösmarty téri könyvnapokon. Megható, hogy Esterházy figyelme a jelenlét megszervezése mellett arra is kiterjedt, hogy saját kezűleg írt meghívókat küldjön szét a magyar szellemi és politikai élet jeles személyiségeinek. Egy ilyen, Herczeg Ferencnek írott meghívólevelet az Országos Széchényi Könyvtár leveles gyűjteménye őriz:

„Kedves Barátom, a június 1-2-3-i budapesti könyvnapon, a védnökségem alatt álló Vörösmarty téri Madách-sátorban felvonultatjuk majd a mi másodsor is kisebbségbe szakadt magyarságunk teljes szellemi arcvonalát, megmutatjuk erre az alkalomra készült legújabb műveinket, mely kiállítás akar lenni ezen terület magyarságértéke mellett. A három könyvnap bármelyikén szeretettel várlak el sátrunkba, és nagyon leköteleznél, ha minél több jó ismerősöd figyelmét irányítanád felénk, hogy megismerkedjenek velünk, törekvéseinkkel és céljainkkal. Őszinte barátsággal köszönt, Esterházy János.”

A meghívólevelek eredményeként számos jeles magyar alkotó és közéleti személyiség (köztük például Hóman Bálint kulturális miniszter) kereste fel a szlovákiai magyar irodalom Madách-sátrát, melynek bemutatkozása oly jól sikerült, hogy a szlovákiai magyar írók nevében Pozsonyi Anna külön cikkben köszönte meg Esterházy Jánosnak a szlovákiai magyar irodalmi élet érdekében vállalt „fejlesztését, szolgálattévését és budapesti bemutatkozását”. (Magyar Hírlap, 1942. VI. 28.)

Témánk tekintetében ez a meghívólevél azért is jelent figyelemre méltó adalékot, mert bár Esterházy János közvetlenül nem sorolható a korabeli kisebbségi magyar irodalmi alkotótábor tagjai közé, mégis szinte teljes mértékben azonosítja önmagát velük, azaz a „másodsor is kisebbségbe szakadt” szlovákiai magyar-

ság írotáborával. Ennek bizonyítéka az is, hogy levelében „legújabb műveinkről”, közös „törekvéseink”-ről, „céljaink”-ről tesz említést. S ez a bemutatkozási forma nem a dolgok valamilyen eufemisztikus szépítéseként került megfogalmazásra a meghívóban, hanem nagyon is a valóságra épülő, Esterházy világképébe autentikusan illeszkedő önkifejezés volt. Esterházy a saját maga által alkotott „szlovákiai magyar család” eszméjéből kiindulva egységben látta, kezelte és tőle telhetően politikusként szolgálva képviselte a korabeli szlovákiai magyar társadalom minden rétegét, mint azt ő maga is gyakran említette „nemre, fajra és felekezetre való tekintet nélkül”. Mindehhez hozzátartozik az a nyilvánvaló tény is, hogy Esterházy biztató és pártoló támogatása nélkül az akkori magyar irodalom még nehezebb, még keservesebb körülmények között találta volna magát.

Esterházy támogatói tevékenysége nem valami kényszerű kötelességtudatból vállalt, hanem nagyon is belső meggyőződéséből fakadó aktivitást takart. Az egy évvel korábban, 1941-ben, ugyancsak az ő kezdeményezésére létrejövő pozsonyi Madách Könyvesház megnyitóján világosan kifejtette, hogy „a kis nép elsősorban szellemi értékei útján érvényesülhet és szólhat a világhoz” (...) „a kisebbségi magyarság, amely kultúrájához való ragaszkodással magát tartja meg, de egyben mindig megbecsülendő, fontos európai értéket visz bele környezetébe és a szomszéd népek légkörébe”. Neki köszönhető a „Könyvesház” máig fennmaradt bölcs névválasztása is: „Ne legyen véletlen, hogy ez a Könyvesház a magyar kultúra legáltalánosabb hatású reprezentánsának, Madách Imrének a nevét viseli. A sztrégovai óriás magyar volt, ám génusza a mi földünkéből fakadt. Szlovák falucska szelíd népe között élve jutott el a legvégső emberi kérdésekig, amelyeket művében számunkra összefoglalt.”

E szavakból, de Esterházy más beszédeiből is világosan kirajzolódik az ő tudatos gondolkodási és cselekvési irányvonala: küzdeni a magyarság megmaradásáért, európai értékeket képviselve, de mindig „a legvégső emberi kérdéseket” tartva szem előtt. Ma sem találhatnánk ennél aktuálisabb, egységesebben, tömörebben megfogalmazódó küldetéstudatot a magunk és kortársvilágunk számára. S mindezeket a szóban kimondott hitvalló szavakat Esterházy ráadásul az övéiért, azaz a szlovákiai magyar közösség tagjaiért tudatosan vállalt szenvedéseivel és mártírhalálával hitelesítette máig megkérdőjelezhetetlenül.

Mégis (s eddigi gördülékeny mondandómat ettől kezdve egy nagy sóhajjal tudom csak folytatni) úgy érzem, mintha Esterházy János személyét, s egész életpályáját valami hűvös tartózkodással kezelné a szlovákiai magyar irodalmi és szellemi élet (persze ez alkalommal is adassék tisztelet a kivételeknek, akik közül helyhiány miatt most csak Koncsol László, Tózsér Árpád, Tóth László, Batta György, Kulcsár Ferenc, Duray Miklós, Kiss László,... Esterházyval kapcsolatos írásairól szeretnék megemlékezni). Ezzel együtt szomorú ténye a csehszlovákiai magyar alkotói életnek, hogy íróink, szellemi alkotóink (a történéseket leszámítva) alig-alig foglalkoznak életművével, szellemi hagyatékával. Kiadóink

nem törekednek műveinek, életrajzának kiadására (e helyütt kivételként ismét csak tisztelettel kell megemlítenem az első Esterházy életrajzi monográfiát kiadó dunaszerdahelyi Nap Kiadót 1997, illetve a Budapesten is „tiszteletbeli felvidéki kiadóként” tevékenykedő egykori Ister Kiadó *Válogatott írások, beszédek, interjúk* alcímmel megjelentetett *Esterházy János: A kisebbségi kérdés* (Budapest, 2000, 300 p.) című kiadványát, illetve a Méry Ratio Kiadót). Velük ellentétben a pozsonyi Madách Kiadó például, ha jól tudom, egyetlen kiadványt sem szentelt jogelődjének, a Madách Könyvesház alapító atyjának, Esterházy Jánosnak. Az elmúlt szocialista érában, amikor szellemi életünket olyan személyek irányították, akik a múlttal együtt Esterházy János emlékét is el akarták törölni, s úgy nyilatkoztak róla, miszerint „azt is ki kellene végezni” aki Esterházy gróf érdekében közbenjár (lásd: Fábry István írását *A Csemadok 25 éve* c. kötetben, Pozsony, 1974, 63. p.), bár nehezen érthető, de legalábbis megmagyarázható volt ez a magatartás. Bár csak borzongva tudok arra gondolni, hogy miközben irodalmunk valahányadik virágzásával együtt zajlott a szlovákiai magyar társadalom szocialista létformáinak – így irodalmi-kulturális életének – kialakítása, azonközben Esterházy János börtönről börtönre vetve, csöndes türelemmel viselt embertelen kínok között élte életét, tegyük hozzá, (szinte) mindenki által elfeledve. Vajon miért kellett ennek így történnie?

A szocialista korszak bukása óta eltelt húsz esztendő hallgatására azonban igen nehezen található magyarázat. Pedig az ún. szocializmus utáni történelmünk legújabb korszakát megnyitó fejezet nem ezzel a jelenséggel vette kezdetét. E sorok szerzője jól emlékszik arra a nekibuzdulásra, amely Esterházy kapcsán a rendszerváltás hajnalán áthatotta az „új szellemben” gondolkodó és cselekvési teret kereső szlovákiai magyar (irodalmi és politikai) értelmiségi progressziót. Feledhetetlen számára az Esterházyról szóló, Dél-Szlovákia-szerte megtartott előadás-sorozatok léggömbje is, ahol a hallgatóság zsúfolásig megtöltve az előadótermet, szinte lélegzetvisszafojtva, s nem egyszer meghatottan hallgatta az Esterházy életéről, szenvedéseiről – hosszú idő után – hírt adó első előadásokat. Talán itt kell megörökíteni annak a járnai alig tudó idős néninek az esetét, aki, amikor meghallotta a Szencen, a művelődési ház nagytermében tartandó Esterházy-élmékest hírért, Gömörből autóval hozta el magát gyermekeivel a helyszínre, és az előadás után könnyekkel a szemében mondta, most már nyugodtan halhat meg, mert megtapasztalta, hogy Esterházy János neve nem merül feledésbe a felvidéki magyarok körében...

Való igaz, a szlovákiai magyarság emlékezetében élénken jelen van Esterházy János emléke, legalábbis ezt mutatják a Csallóköztől Mátyusföldig (mi több, immár Magyarországon és Lengyelországban is) tiszteletére emelt szobrok és egyéb emlékhelyek, melyek száma hál’ Istennek lassan, de egyre inkább szaporodik. Nem lehet panaszunk a magyar képviselőcsoport által Esterházy emlékére alapított Pro Probitate díjkiosztó rendezvényeire, a Budapesten működő Esterhá-

zy Emlékbizottság, illetve a Rákóczi Szövetség e témakört felölelő, s bizonyos mértékben Kárpát-medencei (így szlovákiai) kisugárzású tevékenységére, illetve azon hazai egyházi kezdeményezésekre sem (lásd Pázmáneum Társulat, Esterházy János Zarándokközpont), melyek Esterházy János földi maradványainak alsóbodoki temetése óta mártíromságának érdemeit próbálják áttemelni a mai szlovákiai magyar köztudatba. Külön öröme ad okot a pozsonyi Art Galéria vezetőjének, a néhai Kalita Gábornak nemes kezdeményezése, melynek *Hommage á Esterházy* felhívására számos szlovákiai és magyarországi magyar képzőművész alkotása képezi az immár hónapok óta tartó, és számos helyen bemutatott vándorkiállítás tárlatanyagát. Az irodalmi műfajban nem mellőzhető az a két fontos dráma, melynek megalkotására Esterházy János kivételes életútja ösztönözte az alkotókat, Ébert Tibort és Siposhegyi Pétert. Mindkét drámai mű nagy sikerű színházi bemutatót eredményezett. Ébert Tibor *Esterházy* című drámáját Beke Sándor rendezésében a Komáromi Jókai Színház társulata mutatta be 1992/93-ban, míg Siposhegyi Péter *Hantjával sem takar (János Passió)* című monodramáját Tarics Péter rendezésében Boráros Imre szlovákiai magyar színművész mutatta be Esterházy János halálának 50. évfordulóján, 2007-ben. A dráma a királyhalmeci Lorántffy Zsuzsanna Polgári Társulás kiadásában megjelenő *Párhuzamok II. Rákóczi Ferenctől Esterházy Jánosig* című kötetben látott napvilágot 2008-ban. Feltétlenül említést érdemel még a komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület Esterházy János életpályájával kapcsolatos történelmi-irodalmi alkotói pályázata 2008-ban. Az Egyesület pályázatára több mint tíz irodalmi és történelmi pályamunka érkezett, melyek szövege a *Jókai-díj 2008.* című kötetben látott napvilágot 2008-ban a KT Könyv- és Lapkiadó Kft. gondozásában. Hasonló irodalmi pályázatot hirdetett meg a Szlovákiai Magyar Írók Társasága és a Pozsonyi Magyar Intézet Hajtman Béla pedagógus, prózaíró kezdeményezésére 2017-ben. Bár a beérkezett irodalmi alkotások között több figyelemre méltó írás is található, a pályázati alkotásokat elbíráló zsűritagok szerint az eredmény nem hozott igazi irodalmi áttörést, és a hazai alkotó körben lényegében visszhangtalan maradt. Mindehhez persze azt is hozzá kell tenni, hogy a pályázó szerzők többnyire ismeretlen vagy kevésbé ismert és jegyzett szerzői az irodalmi közéletnek, s többségükben magyarországi illetőségűek voltak. Szándékuk és a téma iránt mutatott alkotói elszántságuk annál inkább tiszteletre méltó.

Az Irodalmi Szemle 2010. júniusi számában irodalmi életünk egykori nesztora, a sajnós azóta már szintén végleg eltávozott Mács József író *Levél a mennyországba* címmel közölt saját elmélkedésével kibővített recenziót a *Kegyelem életfogytig* című, Esterházy szenvedéstörténetének dokumentumait bemutató kötetről. (Kiadója a szegedi (!) METEM Kiadó volt.) Mács József, ha érintőlegesen is, de kitér az általam felvetett témakörre is, amikor így ír:

„...mi a negyvenöt utáni tájékozatlan és felkészületlen, úgynevezett alapozó nemzedék tagjai évekig jóformán semmit nem tudtunk az Esterházy János éle-

tének megmentéséért és szabadulásáért folytatott küzdelemről. Pedig az ötvenes évek elején megnyílt Szlovák Pedagógiai Főiskola magyar tagozatán magam is vizsgáztam az Esterházy Jánoson segíteni akaró Balogh Dénes Árpádnál, aki a Prágai Tavasz bukása után Svájcba menekült a rehabilitált Husáktól félve, akinek halálos ítéletét kimondó, majd életfogytiglani börtönre változtatott perében tanúként jelen volt.” Mennyi ismeretlen adat rejlik csak ebben az egy mondatban. Hogy került a neves magyar jogász tanúként a „szlovák burzsoá nacionalisták” ellen indított egykori perbe? S milyen jó lenne tudni azt is, hogy az említett egykori „alapozó nemzedék” tagjai vajon mit tudtak Esterházy akkori sorsáról! Mennyire érezték magukénak az ügyét, vagy épp ellenkezőleg: mindennapi életüktől távolinak, idegennek. Miért hiányoznak ezek a témák az eddigi visszaemlékezések, a memoárirodalmunk és egyéb műfajú írói alkotásaink lapjairól?

Jóska bácsi fenti recenziójában említést tesz az Esterházy János mentésében részt vállaló Mayer Juditról, illetve (az Esterházy Mária feljegyzéseiben szereplő) más ismeretlen szlovák és magyar személyekről is, és persze mindenekelőtt Fábry Zoltánról, akinek érdeklődése és segítőkész lelkülete mélyen meghatotta a fivére kiszabadításáért küzdő Máriát, vagy ahogy a családban egykor őt becézték: Mariskát. Fábry a *Vádlott megszól* című memorandumában leírt, és többek között Esterházy János is védelmébe vevő bátor kiállítását, Mariska kérésére egy Viliam Širokýnak címzett levéllel toldotta meg 1949-ben, melyben leírta:

„Én úgy érzem, hogy kötelezve vagyok /Esterházy/ érdekében szót emelni. Kötelez engem a fenti memorandum, melynek hitelét rontanám, ha most és előtted fel nem emelném szavamat. Hidd el, ez az Esterházy, akit én védek, megérdemli a kegyelmet. Kegyelmezzetek neki! Ha másért nem, hát azért, hogy fölösleges mártírt ne gyártsunk, ami a mai helyzetben a már létrejött csehszlovák–magyar megbékélést megnehezítené. Jól tudod, hogy én mindig csak olyan ügyért álltam ki, melynek igazságáról meg voltam győződve. Ha most egy halálraítélt érdekében emelem fel szavam, akkor lelkiismeretem szavára hallgatok. Ha nem szólnék, magamat vetném meg. Szóltam. Kegyelmet kérek!”

Fábry Zoltánon (s az akkor már Magyarországon élő Szalatnai Rezsőn) kívül más csehszlovákiai magyar alkotó ember (a fent jelzett Mayer Juditot és családját kivéve) Esterházy melletti kiállításáról sajnos eddig nem szereztünk tudomást. Az adott kort elemezve érdemes lenne azon is eltöprengeni egyszer, vajon mi volt ennek az oka.

Fábry tisztességes kiállítását csöppet sem csorbítja az a tény, hogy a megszólított pártfőtitkár, Viliam Široký, vagy miként Fábry megszólította, a Kedves Vili elvtárs, illetve a csehszlovák párt és államvezetésben helyet foglaló „elv- és tettestársai” semmiféle hitelt nem adtak Fábry kérő szavának. Ők ugyanis bűnösnek, mi több, halálos ellenségüknek tartották Esterházyt, és ebből kiindulva nem kegyelmeztettek neki. Biztos vagyok benne, hogy döntésük meghozatalában, Fábry állításával ellentétben, semmilyen tekintettel nem voltak arra nézvést, hogy ezzel könnyítik

vagy épp megnehezítik-e a „csehszlovák–magyar megbékélést”. Ráadásul a magyar kommunista pártvezetést aligha érdekelte akkoriban Esterházy sorsa.

Mégis e ponton – némi kitérő után – úgy érzem, visszatérhetünk a korábban felvetett problémára, azaz a szlovákiai magyar szellemi elit hűvös távolságtartásának okaira. Melyek közül egynek nyitja érzésem szerint az Esterházyval szemben tapasztalható mai szlovák hivatalos (és nem hivatalos) elutasítottságban keresendő. Amint korábban a Fábry által említett csehszlovák–magyar megbékélés, úgy most egyesek talán a hőn áhított szlovák–magyar megbékélés érdekében gondolják azt, hogy mivel Esterházy János zavaró tényezőnek számít ebben a képletben, jobb nem beszélni róla. Pedig Mács József fentebb említett recenziójában azt is leírja, hogy a *Kegyelem életfogytig* lehangoló drámaiságán túl azért is szomorú olvasmány, mert Szlovákiában mindmáig késik az igazságtalanul elítélt néhai mártírpolitikus rehabilitálása:

/.../ „Hogy ez bekövetkezzen, ahhoz újra kell gombolni a szlovák–magyar viszony kabátját. Feje tetejéről a talpára kell állítani a dolgokat, s a teljes jogegyenlőség törvényes biztosításával, s számunkra a két legérzékenyebb területen (oktatás, kultúra) autonómiával olyan jogegyenlőséget kell teremteni, hogy a szlovákiai magyar valóban otthon érezze magát az anyaországtól elcsatolt szülőföldjén.”

Becsületes, súlyos szavak. Vajon eljutottak-e a címzetthez? Mert való igaz, hogy az otthonosság érzetének megléte (vagy épp hiánya) nemcsak Esterházy János rehabilitálásával, illetve a Mács József és mások által sürgetett jogegyenlőséggel függ össze elválaszthatatlanul, de véleményem szerint a statisztikai adatok által kimutatott egyre gyorsuló asszimilációs folyamatoknak is legfőbb gátja és akadálya lehetne. Az otthontalanság jelének vélem azt is, hogy egyre messzibb kerülünk az Esterházy által megálmodott „szlovákiai magyar család” eszméjétől, és egyre kevésbé vagyunk képesek egységes képbe vagy képletbe foglaltan látni saját múltunk, jelenünk összefüggéseit, s ebből kifolyólag a reánk váró jövő valóságát. E képbe (képletbe) ugyanis Esterházy János ügye kitéphetetlenül beletartozik, akár tudomást veszünk róla, akár nem. Erről és sok minden egyébről is beszélni lehetne, kellene Esterházy János születésének 120. évfordulója kapcsán, ha az érintettek megszólalnak egyszer...

Esterházy írókkal

Esterházy János erdélyi írókkal a budapesti könyvhét erdélyi könyvsátra előtt 1942-ben. Esterházy János mellett Kemény János és Bánffy Miklós